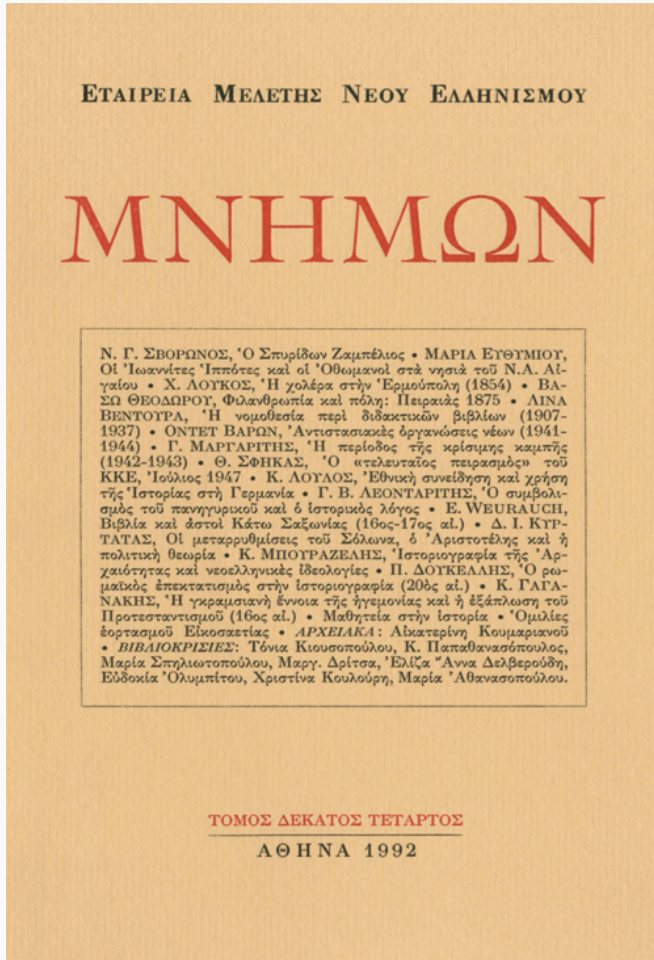

Μνήμων

Τόμ. 14 (1992)

Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΠΕΡΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ. ΜΙΑ ΕΣΤΙΑ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΩΝ (1907-1937)

ΛΙΝΑ ΒΕΝΤΟΥΡΑ

doi: [10.12681/mnimon.170](https://doi.org/10.12681/mnimon.170)

Ν. Γ. ΣΒΟΡΝΟΣ, 'Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος • ΜΑΡΙΑ ΕΥΘΥΜΙΟΥ, Οι 'Ιωαννίτες 'Ιππότες και οι 'Οθωμανοί στα νησιά του Ν.Α. Αιγαίου • Χ. ΛΟΥΚΟΣ, 'Η χολέρα στην 'Ερμούπολη (1854) • ΒΑΣΩ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Φιλανθρωπία και πόλη: Πειραιάς 1875 • ΛΙΝΑ ΒΕΝΤΟΥΡΑ, 'Η νομοθεσία περί διδακτικών βιβλίων (1907-1937) • ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ, 'Αντιστασιακές οργανώσεις νέων (1941-1944) • Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, 'Η περίοδος της κρίσιμης καμπής (1942-1943) • Θ. ΣΦΗΚΑΣ, 'Ο ατελευταίος πειρασμός του ΚΚΕ, 'Ιούλιος 1947 • Κ. ΛΟΥΛΟΣ, 'Εθνική συνείδηση και χρήση της 'Ιστορίας στη Γερμανία • Γ. Β. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΗΣ, 'Ο συμβολισμός του πανηγυρικού και ο ιστορικός λόγος • Ε. WEURAUCH, Βιβλία και άστοι Κάτω Σαξωνίας (16ος-17ος αί.) • Δ. Ι. ΚΥΡΤΑΤΑΣ, Οι μεταρρυθμίσεις του Σόλων, ο 'Αριστοτέλης και η πολιτική θεωρία • Κ. ΜΠΟΥΡΑΞΕΛΗΣ, 'Ιστοριογραφία της 'Αρχαιότητας και νεοελληνικές ιδεολογίες • Π. ΔΟΥΚΕΛΛΗΣ, 'Ο ρωμαϊκός επεκτατισμός στην ιστοριογραφία (20ός αί.) • Κ. ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ, 'Η γκραμισιανή έννοια της ηγεμονίας και η εξάπλωση του Προτεσταντισμού (16ος αί.) • Μαθητεία στην Ιστορία • 'Ομίλιες έορτασμού Εικοσαετίας • ΑΡΧΕΛΑΚΙ: Αικατερίνη Κουμαριανού • ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Τόνια Κιουσοπούλου, Κ. Παπαθανασόπουλος, Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Μαργ. Δρίτσα, Έλζα Άννα Δελβερούδη, Εύδοκία Όλυμπίου, Χριστίνα Κουλούρη, Μαρία Άθυνασπούλου.

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΒΕΝΤΟΥΡΑ Λ. (1992). Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΠΕΡΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ. ΜΙΑ ΕΣΤΙΑ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΩΝ (1907-1937). *Μνήμων*, 14, 91-114.

<https://doi.org/10.12681/mnimon.170>

ΛΙΝΑ ΒΕΝΤΟΥΡΑ

Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΠΕΡΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΜΙΑ ΕΣΤΙΑ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΩΝ (1907-1937)

Τα διδακτικά εγχειρίδια φέρουν το μέρος εκείνο του εκπαιδευτικού μηνύματος που, σύμφωνα με τις αρμόδιες αρχές και τους συγγραφείς, αξίζει να τυπωθεί, να το μάθουν και να το συγκατήσουν οι μαθητές, οι αυριανοί δηλαδή ενήλικες. Εμπεριέχουν τις γνώσεις, τις κατηγορίες, τις έννοιες, τις αντιλήψεις, τις αξίες και τα πρότυπα συμπεριφοράς που θεωρούνται, στη συγκεκριμένη κοινωνία και εποχή, απαραίτητα στοιχεία της διαπαιδαγώγησης του αυριανού πατριώτη και πολίτη. Αποτελούν ένα δείκτη του τύπου των γνώσεων και της ιδεολογίας που κυριαρχούν.

Εργαλεία μεταβίβασης της γνώσης και φορείς ιδεολογίας, τα διδακτικά εγχειρίδια μεταδίδουν τις ιδέες που είναι αποδεκτές σε μία συγκεκριμένη εποχή από μία κοινωνία — ή τουλάχιστον από τις ιθύνουσες τάξεις της — και προτείνουν πρότυπα κοινωνικής ύπαρξης και συμπεριφοράς στη νεολαία. Συμβάλλουν στη διαμόρφωση κοσμοαντιλήψεων, νοοτροπιών και στάσεων, στην επιβολή της γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιομορφίας, στη διάδοση ορισμένων μύθων και εικόνων, στη διάπλαση μιας ευαισθησίας, στην προσκόλλησή της προσοχής σε ορισμένα θέματα και ερωτήματα.

Έως το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στην Ελλάδα — αλλά και σ' όλο το δυτικό κόσμο — η πίστη στη διαμορφωτική δύναμη του σχολείου που κληροδότησε ο διαφωτισμός είναι πολύ διαδεδομένη. Σ' αυτό το πλαίσιο οι πολιτικοί, οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς πιστεύουν ότι τα σχολικά βιβλία είναι προικισμένα με απεριόριστες σχεδόν δυνατότητες επιρροής στα παιδιά.

Ανταγωνιστικές κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις, επιδιώκοντας να ορίζουν τις διαδικασίες και τα πρότυπα κοινωνικοποίησης των νέων γενιών — και συνεπώς το μέλλον της χώρας — προσπαθούν να ελέγχουν το σχολείο και κατ' επέκταση τις διαδικασίες παραγωγής και διάδοσης των διδακτικών εγχειριδίων.

Η επιρροή των εγχειριδίων και κυρίως η δύναμη που τους αποδίδεται, καθιστούν τη νομοθεσία περί διδακτικών βιβλίων έναν τομέα άξιο μελέτης

στην απόπειρα διερεύνησης των συγκρούσεων γύρω από την εκπαίδευση και τη γνώση. Η νομοθεσία αυτή — έργο των εκάστοτε υπεύθυνων του Υπουργείου Παιδείας και των διαφόρων κυβερνητικών οργάνων — ορίζει τις νόμιμες διαδικασίες συγγραφής, έγκρισης, διακίνησης και χρήσης των εγχειριδίων και αποτελεί οργανικό μέρος της συνολικής θεώρησης των κατόχων της πολιτικής εξουσίας για τη γνώση και την εκπαίδευση.

Η νομοθεσία του 19ου αιώνα

Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος υπήρχε εξαρχής η πολιτική βούληση να ρυθμιστεί το θέμα της νομοθεσίας περί διδακτικών βιβλίων. Παρ' όλες όμως τις προσπάθειες, έως τη δεκαετία του 1880, οι εκπαιδευτικές αρχές αδυνατούσαν να επιβάλουν την ομοιομορφία των σχολικών βιβλίων και να ελέγξουν την κυκλοφορία και τη χρήση τους όπως σχεδίαζαν. Αποτέλεσμα της κρατικής αδυναμίας υπήρξε η άνθηση της κερδοσκοπίας και η διάδοση της επιρροής των πελατειακών σχέσεων στις διαδικασίες επιλογής των εγχειριδίων.

Μετά το 1880, με την καθιέρωση ενός πιο συνεκτικού τρόπου επίβλεψης της παραγωγής και διακίνησης των διδακτικών βιβλίων, ο κρατικός έλεγχος έγινε πιο αποτελεσματικός. Προβάλλοντας ως επιχειρήματα τη θέληση καταπολέμησης αφενός της κερδοσκοπίας και αφετέρου της επίδρασης των πελατειακών σχέσεων στην επιλογή τους, αλλά και την αναγκαιότητα εξασφάλισης του ηθικού περιεχομένου των σχολικών βιβλίων, το ελληνικό κράτος — με πρωτεργάτες τις κυβερνήσεις του Τρικούπη και, αργότερα, του Θεοτόκη — επέβαλε πολιτική αυστηρού ελέγχου των διαδικασιών συγγραφής, έγκρισης και κυκλοφορίας τους. Κατόρθωσε δηλαδή να εφαρμόσει πιο αποτελεσματικά την πάγια πολιτική της χρήσης ομοιόμορφων εγχειριδίων και του ελέγχου του περιεχομένου τους με τη θεσμοθέτηση της υποχρεωτικής χρήσης εγκεκριμένων από ειδικές κριτικές επιτροπές βιβλίων. Εξάιρεση την περίοδο αυτή αποτέλεσε ο νόμος του 1895 — έργο του δεληγιαννικού κόμματος — που ενόνησε τα κυκλώματα εμπορίας των σχολικών βιβλίων επιτρέποντας την ελεύθερη χρήση οποιουδήποτε εγχειριδίου στο γυμνάσιο και την έγκριση πολλών παράλληλα βιβλίων στις κατώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης¹.

1. Η σύντομη αυτή παρουσίαση της νομοθεσίας περί διδακτικών βιβλίων του 19ου αιώνα στηρίζεται στο αντίστοιχο κεφάλαιο της διατριβής της Χ. Κουλούρη: Ch. Koulouri, *Dimensions idéologiques de l'historicité en Grèce (1834-1914) - Les manuels scolaires d'histoire et de géographie*, Thèse de doctorat, Université de Paris I, Panthéon, Sorbonne, Παρίσι 1989, σ. 106-159. Οι κυριότεροι νόμοι για τα σχολικά εγχειρίδια κατά το 19ο αιώνα είναι οι εξής: 1) Β. Δ. «Περί συστάσεως βιβλιοπωλείου εν τη Βασιλική τυ-

Το μοναδικό εγκεκριμένο εγχειρίδιο

Ο πρώτος νόμος περί διδακτικών βιβλίων που θεσπίστηκε τον 20ό αιώνα δεν καινοτομεί· επαναφέρει τα χαρακτηριστικά της νομοθεσίας που ίσχυε πριν το 1895, αυξάνοντας ακόμα περισσότερο τον κρατικό έλεγχο. Παρατηρείται αντίθετα μία αισθητή αλλαγή στις κριτικές που ασκούνταν εναντίον των διαδικασιών έγκρισης των σχολικών βιβλίων και κατά του περιεχομένου τους. Το 19ο αιώνα οι κριτικές περιστρέφονταν κυρίως γύρω από την ημιμάθεια ή την άγνοια και την έλλειψη αντικειμενικότητας των κριτών, γύρω από την αναποτελεσματικότητα του κρατικού ελέγχου και γύρω από τις ανακρίβειες και τα σφάλματα των εγχειριδίων². Από την πρώτη ήδη δεκαετία του 20ού αιώνα αλλά κυρίως μετά την οργάνωση του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και την ίδρυση του Φιλελεύθερου κόμματος, το επίκεντρο της κριτικής μετατίθεται αφενός στις πεποιθήσεις των μελών των επιτροπών και αφετέρου στο γλωσσικό ιδίωμα και το ιδεολογικό περιεχόμενο των βιβλίων³.

πογραφία», *Ε.τ.Κ.* 13, 13 Απρ. 1836· 2) Β. Δ. «Περί του κανονισμού των ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων», *Ε.τ.Κ.* 87, 31 Δεκ. 1836, άρθρο 123· 3) Νόμος ΣΜΘ' / 24 Νοεμ. 1867 «Περί διδακτικών βιβλίων», βλ. Σ. Μ. Παρίσης, *Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευσις ήτοι Συλλογή των διεπόντων την Ανωτέραν και Μέσην Εκπαίδευσιν Νόμων*, τόμος Α', 1884 σ. 342-343· 4) Β. Δ. «Περί διδακτικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 101, 3 Οκτ. 1880· 5) Νόμος ΑΜΒ' «Περί διδακτικών βιβλίων της μέσης και κατωτέρας εκπαίδευσεως», *Ε.τ.Κ.* 61, 6 Ιουλίου 1882· 6) Β. Δ. «Περί διδακτικών βιβλίων της μέσης και κατωτέρας εκπαίδευσεως», *Ε.τ.Κ.* 94, 5 Σεπτ. 1882· 7) Νόμος ΑΧΙ' «Περί διδακτικών βιβλίων της μέσης και στοιχειώδους εκπαίδευσεως», *Ε.τ.Κ.* 349, 24 Δεκ. 1887· 8) Νόμος ΒΡΑ' «Περί μεταβολής διατάξεων τινών των ΑΜΒ' και ΑΧΙ' νόμων περί διδακτικών βιβλίων της μέσης και στοιχειώδους εκπαίδευσεως», *Ε.τ.Κ.* 10, 19 Ιαν. 1893· 9) Νόμος ΒΤΓ' «Περί διδακτικών βιβλίων της τε δημοτικής και της μέσης εκπαίδευσεως», *Ε.τ.Κ.* 14, 14 Ιουλίου 1895.

2. Ch. Koulouri, *ό.π.*, σ. 122-124.

3. Ενδεικτικά αναφέρουμε για την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα: α) το διαγωνισμό του περιοδικού *Ο Νουμάς* για τη συγγραφή αλφαβηταρίου στη δημοτική. Βλ. «Ανθρωπινό και Ρωμαϊκό Αναγνωσματάριο», *Ο Νουμάς*, 2 του Γενάρη 1905· β) τη συζήτηση που προκλήθηκε το 1907 στη Βουλή όταν ο — αρχηγός κόμματος της αντιπολίτευσης — Κ. Μαυρομιχάλης πρότεινε να επιβάλει ο υπό ψήφιση νόμος περί διδακτικών βιβλίων τη συγγραφή των εγχειριδίων στην καθαρεύουσα. Βλ. Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*, Αθήνα, Ερμής, 1976, σ. ιγ'-ιε' γ) το σκάνδαλο που δημιουργήθηκε το 1908 όταν καταγγέλθηκε στις εφημερίδες ότι μέλη επιτροπών για την έγκριση εγχειριδίων ήταν δημοτικιστές. Βλ., για παράδειγμα, «Το ζήτημα της επιτροπής των κριτών των διδακτικών βιβλίων», *Ταχυδρόμος* 144, 22 Φεβρουαρίου 1908 και «Τα παρασκήνια του ζητήματος των βιβλιοκριτών», *Ακρόπολις* 17 Φεβρουαρίου 1908. Οι συγκρούσεις που ακολούθησαν και οι μελέτες που τις αναλύουν είναι πολύ γνωστές. Βλ. ορισμένα χαρακτηριστικά κείμενα: α) *Έκθεσις της επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων*, Αθήνα 1921· β) Μανώλης Τριανταφυλ-

Το 1907 δημοσιεύεται ο νέος νόμος ΓΣΑ⁴ σύμφωνα με τον οποίο, πρώτον, στο δημοτικό σχολείο επιτρέπεται η χρήση αποκλειστικά και μόνο αναγνωστικών (με εξαίρεση τη γραμματική και την Καινή Διαθήκη) και, δεύτερον, στις υπόλοιπες βαθμίδες εγκρίνεται ένα διδακτικό βιβλίο για κάθε μάθημα και τάξη. Τα βιβλία συντάσσονται βάσει διαγωνισμού που προκηρύσσεται κάθε τετραετία. Δύο έτη πριν από τη λήξη κάθε τετραετίας δημοσιεύεται πρόγραμμα ποσότητας και οικονομίας της ύλης στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως από το Υπουργείο Παιδείας. Το πρόγραμμα για όλα τα βιβλία το καταρτίζουν επιτροπές τις οποίες διορίζει ο υπουργός. Τα υποβαλλόμενα βιβλία κρίνονται από επιτροπές, τα μέλη των οποίων εκλέγονται από τις οικείες πανεπιστημιακές σχολές. Τα εγκεκριμένα εγχειρίδια, αφού αμειφθεί ο συγγραφέας τους, περιέρχονται στην κυριότητα του κράτους για μία τετραετία. Οι εκπαιδευτικοί που εισάγουν ή ανέχονται τη χρήση μη εγκεκριμένων εγχειριδίων τιμωρούνται. Δευτερεύουσες τροποποιήσεις ή συμπληρώσεις του νόμου αυτού επιφέρουν ο νόμος ΓΤΑΕ' του 1909 και άλλοι μεταγενέστεροι⁵.

Ο νόμος ΓΣΑ' εντάσσεται στα πλαίσια της συγκεντρωτικής πολιτικής που είχε χαραχθεί το ελληνικό κράτος στον τομέα της παιδείας από την ίδρυσή του. Εκφράζει επιπλέον τη θέληση της κυβέρνησης Θεοτόκη να περιορίσει την αυθαιρεσία και το ρόλο των πελατειακών σχέσεων στην επιλογή των σχολικών βιβλίων⁶.

Το 1916 εκδίδεται διάταγμα «περί αναστολής διατάξεων τινών του νόμου

λίδης, «Πριν καούν», *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, Θ', 1921· γ) Π. Α. Κουτρέλης, *Το υπόμνημα της Χριστιανικής Ενώσεως Σωματείων περί του (ανατρεπτικού της Θρησκείας, της Πατρίδος, του Κράτους, της Οικογενείας και της Ηθικής) βιβλίου του αρχικομμουνιστού Κορδάτου και των αθεϊστών των σχολείων και η απόφασις της ιεραρχίας περί αμφοτέρων*, Αθήνα, Τύποις Γ. Αρνέλλου, 1924· δ) «Προς καταπολέμησιν των εχθρών και διαφθορέων της Θρησκείας, της Γλώσσης, της Οικογενείας, της Ιδιοκτησίας, της Ηθικής, της Εθνικής Συνειδήσεως και της Πατρίδος», *Εθνικόν Συνέδριον*, τχ. Α', *Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων - Ψηφίσματα*, Αθήνα 1925, σ. 40· και ε) D. Glinos - S. Kouyeas, «Les livres scolaires grecs pendant et après la Grande Guerre», στο *Dotation Carnegie pour la paix internationale, Enquête sur les livres scolaires d'après-guerre*, vol. 11, Paris, Centre Européen de la Dotation Carnegie, 1927, σ. 117-200· ζ) *Η εκπαίδευσις και ο κομμουνισμός, Υπόμνημα των Συνεργαζομένων Σωματείων*, Αθήνα 1933.

4. Νόμος ΓΣΑ' «Περί διδακτικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 60 Α', 4 Απρ. 1907. Ο νόμος αυτός είχε κατατεθεί ως νομοσχέδιο στη Βουλή ήδη από τον Ιανουάριο του 1903.

5. Βλ. α) Νόμος ΓΤΑΕ' «Περί τροποποιήσεως του ΓΣΑ' νόμου περί διδακτικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 76 Α', 2 Απρ. 1909· β) Νόμος ΓΧΝΔ' «Περί τροποποιήσεως του ΓΤΑΕ' νόμου του 1909 περί διδακτικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 114 Α', 23 Μαρτ. 1910· γ) Νόμος ΓΨΞΑ' «Περί τροποποιήσεως του ΓΣΑ' νόμου περί διδακτικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 343 Α', 15 Δεκ. 1911.

6. Ch. Koulouri, *ό.π.*, σ. 120-121.

ΓΣΑ' περί διδακτικών βιβλίων»⁷ το οποίο υπογράφεται από το βασιλιά Κωνσταντίνο και θεσμοθετείται από το κράτος των Αθηνών κατά την περίοδο του διχασμού. Ορίζει α) ότι αναστέλλεται έως το 1919 η εφαρμογή του σχετικού με τις προκηρύξεις διαγωνισμών άρθρου του νόμου ΓΣΑ' και ακυρώνει όλες τις προκηρύξεις των οποίων η προθεσμία υποβολής προς κρίση των βιβλίων έληγε το 1916 και 1917, και β) ότι επιτρέπεται η χρήση όλων των διδακτικών βιβλίων που είχαν εγκριθεί από την εφαρμογή του νόμου ΒΤΓ' του 1895 και μετά, έως ότου εκδοθούν άλλα βάσει νέας δημοσιευμένης προκήρυξης. Το διάταγμα αυτό αποτελεί, κατά πάσα πιθανότητα, ένα δείγμα της προσπάθειας των παλαιών κομμάτων που συνασπίστηκαν γύρω από το Στέμμα κατά την περίοδο του διχασμού να αποτρέψουν την έκδοση βιβλίων που είχαν συγγραφεί ή επιλεγεί βάσει των κατευθύνσεων που χάραζαν στελέχη του Φιλελεύθερου κόμματος, και, ταυτόχρονα, να ικανοποιήσουν τα αιτήματα των κυκλωμάτων εμπορίας των σχολικών βιβλίων.

Μεγαλύτερη ελευθερία στη συγγραφή και επιλογή των εγχειριδίων

Λίγους μήνες αργότερα, η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης εκδίδει αναγκαστικό διάταγμα⁸ για τα σχολικά βιβλία που επικυρώνεται — με την λήξη του διχασμού και την επανένωση του ελληνικού κράτους — με βασιλικό διάταγμα⁹. Το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου δημοσιεύεται ο νόμος 827¹⁰ που αποτελεί τη σπονδυλική στήλη της πρώτης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της κυβέρνησης του Ε. Βενιζέλου. Θεσπίζει τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στις τέσσερις κατώτερες τάξεις της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Κατά το νόμο εισάγονται στα σχολεία μόνο εγκεκριμένα διδακτικά βιβλία, ο αριθμός τους όμως δεν περιορίζεται και η έγκρισή τους ισχύει επ' αόριστον. Τα εγχειρίδια δεν εγκρίνονται βάσει διαγωνισμού, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο¹¹ έχει ωστόσο τη δυνατότητα να εκδίδει οδηγίες και γενικές υπο-

7. Β. Δ. «Περί αναστολής διατάξεων τινών του νόμου ΓΣΑ' περί διδακτικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 214 Α', 26 Νοεμ. 1916.

8. Α. Δ. «Περί των διδακτικών βιβλίων», *Εφημερίς της προσωρινής Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος* 96, Θεσσαλονίκη, 30 Μαΐου 1917.

9. Β. Δ. «Περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου 1917 Α. Δ. της προσωρινής κυβερνήσεως», *Ε.τ.Κ.* 138 Α', 11 Ιουλίου 1917.

10. Νόμος 827 «Περί κυρώσεως του από 11 Ιουλίου 1917 αναγκαστικού Β. Δ. "περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου 1917 Ν. Δ. της προσωρινής κυβερνήσεως"», *Ε.τ.Κ.* 187 Α', 5 Σεπτ. 1917. Την εισηγητική έκθεση του νόμου, σύμφωνα με μαρτυρία του Δελμούζου, συνέταξε ο Δ. Γληνός. Βλ. Α. Δελμούζος, *Παιδεία και κόμμα*, Αθήνα, 1947, σ. 36.

11. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο θεσπίστηκε το 1914. Ήταν όργανο γνωμοδοτικό και διοικητικό. Η νομοθεσία που καθόριζε τη σύνθεσή του τροποποιήθηκε αρκετές φορές ακολουθώντας κυβερνητικές αλλαγές. Βλ. Χ. Λέφας, *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Αθήνα, Ο.Ε.Σ.Β. 1942, σ. 303-311.

δείξεις για τη σύνταξή τους. Το ίδιο Συμβούλιο, αφού ελέγξει αν το εγχειρίδιο είναι σύμφωνο με τα όσα ορίζει ο νόμος, αποφασίζει κατά πλειοψηφία την παροχή ή μη της έγκρισής.

Για να εγκριθούν τα βιβλία αρκεί να μην περιέχουν κάτι προσβλητικό για τη θρησκεία, την πατρίδα, το πολίτευμα και τα χρηστά ήθη, να είναι απαλλαγμένα από επιστημονικά σφάλματα και ανακρίβειες, να είναι απλά και σαφή ως προς τη γλώσσα και το ύφος, και να ακολουθούν τις κρατούσες αρχές της «μεθοδικής συγγραφής» και τα επίσημα προγράμματα.

Η έγκριση κάποιου διδακτικού βιβλίου αίρεται αν μεταβληθούν τα προγράμματα και δεν ανταποκρίνεται πλέον το περιεχόμενό του στην ύλη του μαθήματος, και αν η πρόοδος των επιστημών και των αρχών της «μεθοδικής συγγραφής» το καταστήσει άχρηστο ή αναχρονιστικό.

Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο μία φορά το χρόνο συντάσσει κατάλογο των εγκεκριμένων βιβλίων τον οποίο δημοσιεύει στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και στέλνει στα σχολεία.

Ο σύλλογος των διδασκόντων κάθε σχολείου, προς το τέλος κάθε ακαδημαϊκής χρονιάς ορίζει κατά πλειοψηφία — μετά από εισήγηση του καθηγητή που πρόκειται να διδάξει το σχετικό μάθημα — ποιά από τα εγκεκριμένα βιβλία θα εισαχθούν στις τάξεις κατά το επόμενο σχολικό έτος. Η απόφασή του πρέπει να αιτιολογείται. Από τη στιγμή που ένα βιβλίο εισάγεται — ή όταν χρησιμοποιείται σε περισσότερες από μία τάξεις — απαγορεύεται να αντικατασταθεί πριν την πάροδο διετίας.

Το 1918 ψηφίζεται ο νόμος 1332¹² και λίγο αργότερα δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως η κωδικοποίηση των νόμων 827 και 1332¹³. Με τις νέες διατάξεις επεκτείνεται βαθμιαία η χρήση της δημοτικής σε όλες τις τάξεις της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στην εκπαιδευτική αυτή βαθμίδα η καθαρεύουσα διδάσκεται — παράλληλα με τη δημοτική — μόνο στις δύο τελευταίες τάξεις. Το 1924 τροποποιείται και συμπληρώνεται ο νόμος 1332 με το νόμο 3180¹⁴. Ο τελευταίος περιορίζει αφενός το νόμιμο διάστημα υποβολής των βιβλίων προς κρίση σε τρεις μήνες ετησίως, και αφετέρου το χρόνο ισχύος της έγκρισής σε μία δεκαετία. Επιπλέον, μειώνει τα μέλη των κριτικών επιτροπών. Οι επιτροπές καταρτίζονται πλέον από τρία μέλη του Εκ-

12. Νόμος 1332 «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης διατάξεων τινών του νόμου 827 περί διδακτικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 89 Α', 27 Απρ. 1918.

13. «Περί κωδικοποίησης των νόμων 827 και 1332 περί διδακτικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 106 Α', 15 Μαΐου 1918.

14. Νόμος 3180 «Περί τροποποίησης και συμπλήρωσης του νόμου 1332 περί διδακτικών βιβλίων ως ούτος τροποποιήθη διά μεταγενεστέρων νόμων», *Ε.τ.Κ.* 186 Α', 7 Αυγ. 1924.

παιδευτικού Συμβουλίου τα οποία διορίζει η γενική συνέλευσή του. Ένα μέλος μπορεί να είναι άλλο ειδικό πρόσωπο αρκεί να διορίζεται με τον ίδιο τρόπο.

Όπως είναι γνωστό, οι σχετικοί με την εκπαίδευση νόμοι που υιοθετούνται κατά την περίοδο 1917-1918 από την κυβέρνηση του Φιλελεύθερου κόμματος είναι έργο των πρωτεργατών του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Εισάγοντας ένα φιλελεύθερο πνεύμα στο χώρο της νομοθεσίας περί διδακτικών βιβλίων, αφήνουν μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας στους συγγραφείς και δεν επιβάλλουν τη χρήση ενός βιβλίου στα σχολεία. Η επιλογή των εγχειριδίων ανατίθεται στους ίδιους τους εκπαιδευτικούς και μειώνεται ο ρόλος και η παρέμβαση του Υπουργείου Παιδείας στη διαδικασία παραγωγής και διάδοσής τους.

Οι μεταρρυθμιστές φροντίζουν παράλληλα να αναθέσουν την κρίση των σχολικών βιβλίων σε ένα μόνιμο όργανο — το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο — το οποίο ελέγχουν σε μεγάλο βαθμό. Δίνουν επιπλέον τη δυνατότητα στον υπουργό α) να καλεί στις συνεδριάσεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου άλλα ειδικά πρόσωπα, β) να αναθέτει τη συγγραφή οδηγιών για τους διδάσκοντες και τη μετάφραση χρήσιμων βιβλίων σε ειδικά πρόσωπα ή επιτροπές, και γ) να αναθέτει εξαιρετικώς τη σύνταξη των βιβλίων του δημοτικού σε επιτροπή ειδικών. Την επιτροπή απαρτίζουν μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, υπάλληλοι του Υπουργείου Παιδείας ή επιθεωρητές. Κατ' αυτόν τον τρόπο διευκολύνουν τη σύνταξη καινούργιων αναγνωστικών στη δημοτική γλώσσα, την εισαγωγή ενός καινοτόμου πνεύματος και μίας νέας στάσης απέναντι στη γνώση στο δημοτικό σχολείο¹⁵.

Με τους νόμους αυτούς σημειώνεται μία στροφή στην πολιτική των ανανεωτών και του δημοτικισμού. Ενώ στις αρχές του αιώνα υποστήριζαν την αναγκαιότητα ενίσχυσης του συγκεντρωτισμού και του κρατικού ελέγχου του τρόπου συγγραφής, έγκρισης και διακίνησης των εγχειριδίων¹⁶, το 1917 τάσσονται υπέρ της φιλελευθεροποίησης της σχετικής νομοθεσίας. Η μεταστροφή στις θέσεις τους — η οποία εκδηλώνεται τη στιγμή της σύγκρουσης του βενιζελισμού με το θρόνο — έπεται της απόδοσης στην εξουσία του Φιλελεύθερου κόμματος και της ανορθωτικής πολιτικής του Ε. Βενιζέλου· παρατηρείται μετά την αποτυχία που σημείωσε η απόπειρα μεταρρύθμισης της εκπαίδευσης το 1913 εξαιτίας των ισχυρών αντιδράσεων που προκάλεσε. Σχετίζεται με τη θέληση των πρωτεργατών της μεταρρύθμισης του 1917 να μεταβάλλουν τις κατευθύνσεις της παιδείας, τη γλώσσα και το περιεχόμενο των αναγνωστικών. Για να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους έπρεπε, μεταξύ

15. Βλ. Α. Φραγκουδάκη, *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου - Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, Αθήνα, Θεμέλιο 1979.

16. Βλ. «Το μονοπώλειον των διδακτικών», *Ο Νουμάς*, 5, 16 του Γενάρη 1903 και Γ. Δροσίνη, «Ο νόμος του ενός βιβλίου», *Μελέτη*, Απρ. 1907, σ. 229-238.

άλλων, να βρουν νομικούς τρόπους να υπερσκελίσουν την επιρροή και την αντίδραση των εχθρικών δυνάμεων που δρούσαν στο Υπουργείο Παιδείας και καθόριζαν τη σύσταση των κριτικών επιτροπών. Η στροφή προς πιο φιλελεύθερες απόψεις στον τομέα της νομοθεσίας περί διδακτικών βιβλίων είναι λοιπόν απόρροια γενικότερων ιδεολογικών επιλογών του βενιζελισμού με τον οποίο συμπορεύονται οι μεταρρυθμιστές έως το 1920, αλλά και της αναγκαιότητας — για την επιτυχία της εκπαιδευτικής πολιτικής τους — των τακτικών ελιγμών και της μεταβολής του συσχετισμού δυνάμεων στο χώρο του Υπουργείου Παιδείας και των διαφόρων οργάνων του.

Η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές το 1920 και η ανάληψη της εξουσίας από τη βασιλική παράταξη σημαίνει και την ανατροπή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917. Τα αναγνωστικά της μεταρρύθμισης τα καταπολεμούν οι αντίπαλοι του δημοτικισμού, εκπρόσωποι των οποίων, όσο κυβερνούν οι αντιβενιζελικοί, προτείνουν να καούν και να αντικατασταθούν με όσα είχαν εγκριθεί πριν το 1917¹⁷. Το 1921 ψηφίζεται ο νόμος 2678¹⁸ που απαγορεύει τη χρήση των νέων αναγνωστικών και επαναφέρει τα παλιά. Και η μεταρρύθμιση και οι αντιμεταρρυθμιστικές προσπάθειες που την ακολουθούν επικεντρώνονται λοιπόν, στη φάση αυτή, γύρω από την εισαγωγή ή όχι της δημοτικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και στη γλώσσα και το περιεχόμενο των αναγνωστικών. Γι' αυτό το λόγο, και επειδή οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις έλεγχαν τους κρατικούς μηχανισμούς για ένα σύντομο μόνο διάστημα κατά τη διάρκεια του οποίου προείχαν σοβαρότατα εθνικά προβλήματα, ο νόμος 1332 του 1918 διατηρείται ως προς τις υπόλοιπες διατάξεις του κατά τη διετία 1920-22. Ο νόμος του 1921 — ο οποίος επανέφερε τα αναγνωστικά που είχαν εγκριθεί προ του 1917 — ως προς τα εγχειρίδια της μέσης εκπαίδευσης ορίζει μόνο ότι, παράλληλα με όσα κυκλοφορούσαν νόμιμα εκείνη τη στιγμή, επιτρέπεται η χρήση και αυτών των οποίων η έγκριση είχε λήξει πριν τη μεταρρύθμιση.

Μετά την «επανάσταση του 1922», και έως τις αρχές του 1926, την εκπαιδευτική πολιτική τη χαράζουν και πάλι τα ηγετικά στελέχη του Εκπαιδευτικού Ομίλου που επαναφέρουν με διάφορα διατάγματα τις αρχές της μεταρρύθμισης του 1917¹⁹. Με τη δικτατορία του Παγκαλάου εκδόθηκε βραχύβιο διάταγμα²⁰ το οποίο καθιέρωνε πολυμελείς επιτροπές κρίσης διοριζό-

17. Έκθεσις της Επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, Αθήνα 1921.

18. Νόμος 2678 «Περί εισαγωγής ως αναγνωστικών βιβλίων εις τα δημοτικά σχολεία των καταλληλοτέρων εκ των προ του 1917 εγκεκριμένων», Ε.τ.Κ. 147 Α', 19 Αυγ. 1921.

19. Προσωρινά διατάγματα της 23ης Ιαν. 1923 και 29ης Απρ. 1923. Βλ. Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 235.

20. Ν. Δ. της 5ης Μαΐου 1926. Βλ. Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 235.

μενες από τον υπουργό. Μετά την ανατροπή όμως του Παγκάλου επαναφέρεται ο νόμος 3180 του 1924²¹.

Προσωρινή αποδυνάμωση των διατάξεων της μεταρρύθμισης

Το 1927, ο μετέπειτα επίσημος ιδεολόγος του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου και τότε υπουργός παιδείας της Οικουμενικής κυβέρνησης Θ. Νικολούδης, προτείνει νέο νόμο για τα διδακτικά βιβλία. Στην εισηγητική του έκθεση²² εμφανίζονται τα καθιερωμένα επιχειρήματα των αντιμεταρρυθμιστικών κύκλων κατά της ελεύθερης χρήσης στα σχολεία εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων.

Ο υπουργός υποστηρίζει ότι τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, επιβαρυνόμενα με το έργο της διοίκησης της εκπαίδευσης, δεν μπορούσαν να ασχοληθούν επαρκώς με την κρίση των διδακτικών βιβλίων. Αποτέλεσμα της αδυναμίας του Συμβουλίου ήταν η έγκριση «αμελώς συντεταγμένων βιβλίων, αλλά και από παιδαγωγικής απόψεως υστερούντων»²³.

Επιπλέον, κατά τον εισηγητή, η ελευθερία που είχε δοθεί στους συγγραφείς από το νόμο 1332 και η «ελαττωματική» κρίση επέφεραν αναρχία τόσο στο περιεχόμενο, όσο και στη γλώσσα και τη μεθοδική κατάταξη της ύλης των διδακτικών βιβλίων· συνέπεια της υπέρμετρης αυτής ελευθερίας υπήρξε η κυκλοφορία αναγνωστικών γραμμένων σε «χυδαία» γλώσσα, γεμάτη ιδιωτισμούς, τα οποία στερούνταν του πατροπαράδοτου θρησκευτικού, ηθικού και πατριωτικού περιεχομένου. Παρ' όλο που ισχυρίζεται ότι το κράτος δεν πρέπει να ασχολείται με το γλωσσικό ζήτημα — το οποίο θα λυθεί με το χρόνο και από τους λογοτέχνες — εισηγείται τη διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού· αφού η καθαρεύουσα είναι η γλώσσα του κράτους και του τύπου δεν νοείται, κατά τον υπουργό, ο απόφοιτος της στοιχειώδους εκπαίδευσης να μην την κατανοεί. Είναι απαραίτητο η πλειοψηφία του λαού που παρακολουθεί μόνο το δημοτικό να είναι σε θέση να καταλαβαίνει τους ιεροκήρυκες, τους πολιτικούς, τους δικηγόρους και τις εφημερίδες.

Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση τα εγχειρίδια που συντάσσονται βάσει προκηρύξεων είναι καλύτερα. Ο θεσμός της προκήρυξης βοηθά τους συγγραφείς στο έργο τους. Επιπλέον, όσο μικρότερος είναι ο αριθμός των

21. Ν. Δ. της 2ας Σεπτ. 1926. Βλ. Α. Φραγκουδάκη, *ό.π.*, σ. 235.

22. «Αιτιολογική έκθεση προς την Βουλήν του νόμου 3438 του Υπουργού επί της Παιδείας και των Θρησκευμάτων Θ. Νικολούδη. 17 Νοεμβρίου 1927» στο Κ. Σιφναίος *Πανδέκται νέων νόμων και διαταγμάτων*, τ. Β', Αθήνα, Τύποις Κ. Γ. Μακρίδη και Ι. Π. Αλευρόπουλου, 1927, σ. 1155-1158.

23. *Ό.π.*, σ. 1156.

εγκριμένων βιβλίων, τόσο αυστηρότερη είναι η κρίση και τόσο καλύτερα τα εγχειρίδια.

Η προωθούμενη νέα σύνθεση των κριτικών επιτροπών εξασφαλίζει «πληρύτεραν την κρίσιν», αφενός γιατί η έγκριση ανατίθεται σε ειδικά πρόσωπα τα οποία διαθέτουν την ικανότητα και τον απαιτούμενο χρόνο, και αφετέρου γιατί συμμετέχουν σ' αυτές και δύο μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η σύνδεση των βιβλίων με τη γενικότερη εκπαιδευτική πολιτική. Η πολιτεία κατ' αυτόν τον τρόπο αποκτά τη δυνατότητα να επιλέγει τους κριτές βάσει της εκπαιδευτικής τους δράσης, χωρίς να δεσμεύεται να είναι πάντα οι ίδιοι. Στην ουσία ο νομοθέτης επιδιώκει να αφαιρεθεί η κρίση των σχολικών βιβλίων από τη δικαιοδοσία του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και να ανατεθεί σε επιτροπές που διορίζονται στην πλειοψηφία τους από τον υπουργό και αποτελούνται, κατά κύριο λόγο, από καθηγητές του πανεπιστημίου Αθηνών, γνωστούς για την εχθρική τους στάση προς το δημοτικισμό και τη μεταρρύθμιση.

Ο νέος νόμος 3438 του 1927²⁴ ορίζει ότι μπορούν να εγκριθούν μέχρι τρία διδακτικά βιβλία για κάθε μάθημα και τάξη. Η έγκριση ισχύει για τα βιβλία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης επί τρία χρόνια και για αυτά της μέσης επί μία πενταετία. Δεκαοκτώ μήνες πριν τη λήξη κάθε τριετίας ή πενταετίας ο υπουργός παιδείας δημοσιεύει στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως προκήρυξη που ορίζει την ποσότητα και οικονομία της ύλης των υποβλητέων βιβλίων. Ο ίδιος υπουργός διορίζει τα μέλη των επιτροπών που συντάσσουν τις προκηρύξεις διαγωνισμών καθώς και αυτά των κριτικών επιτροπών. Οι τελευταίες, αφού ελέγξουν αν το κάθε εγχειρίδιο είναι σύμφωνο με την προκήρυξη βάσει της οποίας συντάχθηκε και με τις διατάξεις περί διδακτικών βιβλίων, αποφασίζουν, κατά πλειοψηφία, περί της παροχής ή μη της έγκρισης. Οι αποφάσεις τους πρέπει να είναι αιτιολογημένες.

Ο νόμος προβλέπει ακόμα αναθεώρηση των εγκρίσεων όλων των διδακτικών βιβλίων που είχαν εκδοθεί ή συγγραφεί πριν τη δημοσίευσή του. Οι επιτροπές αναθεώρησης συγκροτούνται από τον υπουργό μέσα σε 15 ημέρες από την ισχύ του νόμου και οφείλουν να αποφασίσουν μέχρι τέλος Μαΐου του 1928 να παρατείνουν — είτε όπως είναι, είτε με τροποποιήσεις — ή να άρουν την έγκριση των μέχρι τότε εγκριμένων βιβλίων. Πρέπει ωστόσο να εγκρίνουν τουλάχιστον τρία εγχειρίδια για κάθε τάξη. Η ισχύς της επανέγκρισης παρατείνεται για τα βιβλία της στοιχειώδους εκπαίδευσης μέχρι τέλους του σχολικού έτους 1929-1930 και γι' αυτά της δευτεροβάθμιας μέχρι τέλους του 1930-31. Οι σύλλογοι των διδασκόντων αποφασίζουν για την εισαγωγή των βιβλίων στα σχολεία, επιλέγοντας μεταξύ των εγκριμένων.

24. Νόμος 3438 «Περί διδακτικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 307 Α', 22 Οκτ. 1927.

Ο νόμος 3438 εκφράζει την πρόθεση των νέων εκπαιδευτικών αρχών και ορισμένων κομμάτων της Οικουμενικής κυβέρνησης να αυξήσουν τον έλεγχο πάνω στα διδακτικά βιβλία. Περιορίζει αφενός την ελευθερία των συγγραφέων με τη θέσπιση προκήρυξης διαγωνισμού για τη σύνταξη των βιβλίων και αφετέρου το χρόνο της ισχύος της έγκρισης σε πέντε χρόνια. Στενεύει επίσης και τα περιθώρια επιλογής των εγχειριδίων που διαθέτουν οι διδάσκοντες, αφού εγκρίνονται μόνο τρία διδακτικά βιβλία για κάθε τάξη και μάθημα. Η αναθεώρηση όλων των ήδη εγκεκριμένων σχολικών βιβλίων από νέες κριτικές επιτροπές που ορίζονται από τον ίδιο τον υπουργό εκφράζει τη θέληση των συντηρητικών πολιτικών δυνάμεων και του υπουργού παιδείας να ακυρώσουν το έργο των εκπαιδευτικών δημοτικιστών και να ελέγξουν το περιεχόμενο των εγχειριδίων που είχαν εγκριθεί όσο εφαρμόζονταν οι αρχές της μεταρρύθμισης.

Η καλλιέργεια κριτικής στάσης απέναντι στη γνώση

Η πολιτική αυτή ανατρέπεται με τη δημοσίευση νέου νόμου το 1931 που ψηφίζεται στα πλαίσια της δεύτερης μεταρρύθμισης της κυβέρνησης Βενιζέλου το 1929. Η «μεταρρύθμιση του 1929» χαρακτηρίζεται, μερικώς τουλάχιστον, από τη συντηρητική — σε σχέση με την περίοδο 1910-1920 — στροφή της βενιζελικής πολιτικής κατά την τετραετία 1928-1932. Όπως είναι γνωστό, αποβλέπει κυρίως στη μείωση του αριθμού των μαθητών του γυμνασίου και στον περιορισμό της δυνατότητας πρόσβασης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στους «εκλεκτούς»²⁵. Ως προς το αναλυτικό πρόγραμμα, παρ' όλες τις καινοτομίες που εισάγει, δεν αλλάζει συνολικά το πνεύμα που διακατείχε την εκπαίδευση²⁶. Ωστόσο, κατά την περίοδο αυτή — και για λόγους που δεν είναι δυνατόν να αναλυθούν στα πλαίσια αυτού του άρθρου — θεσμοθετούνται και ορισμένα ριζοσπαστικά μέτρα, εισάγονται στην ελληνική νομοθεσία αρχές της «νέας αγωγής» και εκδηλώνεται μία νέα στάση απέναντι στη γνώση, τους μαθητές και τους δασκάλους²⁷. Ο νόμος 5045 — έργο του Μ. Κουντουρά, φιλελεύθερου δημοτικιστή και οπαδού του σχολείου εργασίας — συγκαταλέ-

25. Βλ. Προεκλογικό λόγο του Βενιζέλου της 22ας Ιουλίου 1928. Το σχετικό απόσπασμα παρατίθεται από τον Α. Δημαρά στο άρθρο του «Χαρακτηριστικά αστικού φιλελευθερισμού στα εκπαιδευτικά προγράμματα των κυβερνήσεων Βενιζέλου» στο: Γ. Μαυρογορδάτος - Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1988, σ. 27-28.

26. Χ. Νούτσος, *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1979, σ. 191-193.

27. Βλ. την εισαγωγή του Α. Δημαρά στο Μ. Κουντουράς, *Κλείστε τα σχολεία - Εκπαιδευτικά Άπαντα*, (εισαγωγή-επιμέλεια-σχόλια Α. Δημαρά), Αθήνα, Γνώση, 1985, τόμος Α', σ. ριθ'.

γεται μεταξύ των ανανεωτικών προσπαθειών των μεταρρυθμιστών²⁸. Διαφοροποιείται αισθητά από τους προϋπάρχοντες νόμους περί σχολικών βιβλίων, αν και επαναφέρει πολλές διατάξεις της νομοθεσίας της περιόδου 1917-1918.

Στο θέμα της γλώσσας επεκτείνει τη διδασκαλία της δημοτικής σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου και καθιερώνει τη χρήση νεοελληνικών αναγνωσμάτων με κείμενα στη δημοτική και στην καθαρεύουσα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Τα σχολικά βιβλία διαιρούνται ανάλογα με το σκοπό και τη χρήση τους σε τρεις κατηγορίες: α) στα διδακτικά βιβλία, β) στα βοηθήματα και γ) στα ελεύθερα αναγνώσματα. Οι δύο πρώτες κατηγορίες βιβλίων εισάγονται στα σχολεία μόνο εφόσον έχουν εγκριθεί από το Υπουργείο Παιδείας, ενώ για τα ελεύθερα αναγνώσματα αρκεί απλή σύστασή τους.

Τα διδακτικά βιβλία με τη σειρά τους διαιρούνται σε αναγνωστικά και εγχειρίδια. Τα αναγνωστικά συντελούν στη γλωσσική και λογοτεχνική μόρφωση, στη θρησκευτική, ηθική και εθνική διαπαιδαγώγηση των παιδιών και πρέπει, με τη μορφή και το περιεχόμενό τους, να κινούν την αγάπη για το βιβλίο γενικά. Τα εγχειρίδια αποτελούντα συστηματικές και ευλήπτους συνόψεις των συμπερασμάτων των οικείων επιστημών, χρησιμεύουν ως στήριγμα των μαθητών κατά την εισαγωγή των εις την ύλην των διαφόρων μαθημάτων και ως βάση δια την ευμέθοδον καθοδήγησίν των προς περαιτέρω μελέτην και ευρύτεραν έρευναν αυτής».

Το Εκπαιδευτικό Γνωμοδοτικό Συμβούλιο²⁹ έχει τη συνολική ευθύνη των διδακτικών βιβλίων. Εκδίδει γενικές οδηγίες και υποδείξεις για τη σύνταξη των διδακτικών βιβλίων και καταθέτει τα υποβληθέντα βιβλία σε οκταμελείς επιτροπές στις οποίες πλειοψηφούν τα μέλη του. Οι επιτροπές, οι οποίες καταρτίζονται κάθε χρόνο μετά από πρότασή του, ελέγχουν αν τα προς κρίση υποβληθέντα βιβλία είναι σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου και αποφασίζουν, με αιτιολογημένες πράξεις, περί της έγκρισής ή μη του κάθε βιβλίου. Οι

28. Νόμος 5045 «Περί των σχολικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 165 Α', 23 Ιουνίου 1931. Ο Κουντουράς συνέταξε το κείμενο του νόμου. Βλ. Μ. Κουντουράς, *ό.π.*, σ. ριγ'- ριθ'. Πληροφορίες για τη σημασία που έδινε ο Κουντουράς στο βιβλίο και τη σχολική βιβλιοθήκη περιέχονται και στο άρθρο της Α. Κανάκη-Πασχαλίδη, «Το βιβλίο στο Διδακταλείο Θηλέων Θεσσαλονίκης το 1927-1930 και η οργάνωση της βιβλιοθήκης», *Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Μίλτος Κουντουράς - Εκατό χρόνια από τη γέννησή του*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1991.

29. Το 1930 το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο διευρύνεται και διαιρείται σε Γνωμοδοτικό και Διοικητικό. Το Εκπαιδευτικό Γνωμοδοτικό Συμβούλιο αποφαινεται για κάθε ζήτημα σχετικό με την εκπαίδευση, ετοιμάζει τα νομοσχέδια, συντάσσει τα αναλυτικά προγράμματα και ασχολείται με τα σχολικά βιβλία. Λειτουργήσε έως τις αρχές του 1933. Καταργήθηκε από την κυβέρνηση του Λαϊκού κόμματος. Βλ. Χ. Λέφας, *ό.π.*, σ. 316-317.

αποφάσεις λαμβάνονται κατά πλειοψηφία. Η έγκριση ισχύει για μία πενταετία.

Για να εγκριθεί κάθε υποβαλλόμενο βιβλίο πρέπει να πληρούνται οι προϋποθέσεις που όριζαν οι νόμοι της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917 και, επιπλέον, να είναι γραμμένα κατά τρόπο συνοπτικό και συστηματικό, έτσι ώστε να διευκολύνουν και να καθοδηγούν το μαθητή σε ευρύτερη μελέτη και έρευνα. Όταν υπάρχουν διδακτικά βιβλία ήδη εγκεκριμένα σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου αυτού για ένα είδος μαθήματος μίας τάξης, η έγκριση νέου εγχειριδίου του ίδιου είδους και της ίδιας τάξης αποφασίζεται μόνο εάν το καινούργιο εγχειρίδιο δεν αποτελεί απλώς παραλλαγή των ήδη εγκεκριμένων, αλλά βελτίωση ή συμπλήρωσή τους.

Σε περίπτωση που παρατηρείται έλλειψη κάποιου σχολικού βιβλίου ο υπουργός μπορεί, με τη σύμφωνη γνώμη του Εκπαιδευτικού Γνωμοδοτικού Συμβουλίου, να αναθέσει τη σύνταξη, τη μετάφραση ή τη διασκευή ενός βιβλίου σε ειδικό πρόσωπο ή επιτροπή.

Προς το τέλος κάθε σχολικής χρονιάς ο σύλλογος των διδασκόντων συνεδριάζει και κάθε εκπαιδευτικός εκθέτει γραπτά τα συμπεράσματά του για τα διδακτικά βιβλία που χρησιμοποίησε κατά το τρέχον έτος και για την υποδοχή τους από τους μαθητές. Βάσει του καταλόγου που καταρτίζει το Εκπαιδευτικό Γνωμοδοτικό Συμβούλιο ο σύλλογος στην ίδια συνεδρίαση ορίζει, κατά πλειοψηφία, τα βιβλία που θα χρησιμοποιηθούν για κάθε μάθημα και τάξη κατά το επόμενο έτος, μετά από εισήγηση του καθηγητή που πρόκειται να διδάξει το σχετικό μάθημα. Συζήτηση για τα εγχειρίδια διεξάγεται επίσης και σε όλα τα εκπαιδευτικά συνέδρια.

Σε κάθε σχολείο δημιουργείται σχολική βιβλιοθήκη για την οποία αγοράζονται δύο τουλάχιστον αντίτυπα όλων των εγκεκριμένων βιβλίων και κάθε είδους βοηθήματα. Τα βοηθήματα αποτελούν σημαντικότερα εργαλεία για την πληρέστερη μελέτη της διδασκόμενης ύλης και την αυτενεργό έρευνα των μαθητών· διευκολύνουν παράλληλα και το έργο των διδασκόντων.

Τέλος, θεσμοθετείται η έκδοση ανά τετράμηνο ενός Δελτίου του Εκπαιδευτικού Γνωμοδοτικού Συμβουλίου. Στόχος του Δελτίου είναι να συμβάλει στη στενότερη συνεργασία εκπαιδευτικών και υπουργείου, στην αρτιότερη καθοδήγησή τους προς ένα ομοιογενές και ενιαίο διδακτικό έργο, στην πληρέστερη πληροφόρησή τους σχετικά με τους νόμους και την έρευνα για την εκπαίδευση, στη μελέτη των σχολικών βιβλίων, στην προπαρασκευή των εκπαιδευτικών συνεδρίων και στην παρακολούθηση της παγκόσμιας εκπαιδευτικής κίνησης.

Το νεοτεριστικό πνεύμα που διέπει το νόμο φαίνεται καθαρά στην εισηγητική του έκθεση την οποία επίσης έχει συντάξει ο Μ. Κουντουράς³⁰. Ο ει-

30. Η εισηγητική έκθεση του νόμου 5045 δημοσιεύεται στο Μ. Κουντουράς, *ό.π.*, σ. 220-227.

σηγητής κατατάσσει τα διδακτικά βιβλία ανάμεσα στις σπουδαιότερες εκπαιδευτικές φροντίδες και θεωρεί ότι η μέριμνα γι' αυτά αποτελεί συστατικό στοιχείο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και της λαϊκής διαπαιδαγώγησης και μόρφωσης. Τονίζει ότι στην Ελλάδα η ποσότητα και η ποιότητα των εγχειριδίων είναι φτωχή και ότι το νομοσχέδιο — έχοντας ως πρότυπο τη νομοθεσία στα «εκπαιδευτικώς προηγμένα κράτη» — έρχεται να προσαρμόσει τις διατάξεις περί διδακτικών βιβλίων στο πνεύμα της νέας παιδαγωγικής και διδακτικής.

Το νομοσχέδιο διέπεται από δύο αρχές. Η πρώτη είναι «η αρχή της ελευθέρως συγγραφής και κυκλοφορίας» και η δεύτερη «η όσον το δυνατόν μεγαλύτερα, εις ποσότητα και ποικιλίαν, παραγωγή διδακτικών βιβλίων». Η πρώτη αρχή αποβλέπει στην καλύτερευση της ποιότητας των διδακτικών βιβλίων και στηρίζεται «εις την φυσική επιλογήν δυνάμει του ελευθέρου ανταγωνισμού, όστις [...] είναι και δια τα προϊόντα του πνεύματος ο μέγας συντελεστής της αρίστης παραγωγής και της δημιουργικής εξελίξεως»³¹. Η δεύτερη στηρίζεται στις νέες απόψεις της διδακτικής και της παιδαγωγικής, σύμφωνα με τις οποίες η εργασία στο σχολείο δεν πρέπει να συντελείται μόνο με τη δογματική διδασκαλία ενός δασκάλου και με τη χρησιμοποίηση και απομνημόνευση ενός θεωρούμενου αλάνθαστου βιβλίου. Οι νέες παιδαγωγικές θεωρίες τάσσονται υπέρ της ελεύθερης και αυτενεργού έρευνας που πραγματοποιείται με τη βοήθεια των δασκάλων και βάσει πολλών και ποικίλων βοηθημάτων.

Ο Μ. Κουντουράς υποστηρίζει ότι η χρήση ενός μόνο εγχειριδίου αποτελεί χαρακτηριστικό του παλιού παθητικού και απομνημονευτικού σχολείου. Αντίθετα, το σχολείο εργασίας θέλει το διδακτικό βιβλίο συνοπτικό διάγραμμα που να χρησιμεύει ως υπόμνημα για την περαιτέρω έρευνα. Στο νέο σχολείο το εγχειρίδιο θεωρείται όχι μόνο ανεπαρκές αλλά συχνά και βλαβερό γιατί το μοναδικό βιβλίο, όσο καλό και αν είναι, περιορίζει το δάσκαλο και το μαθητή σε ορισμένους μόνο «κύκλους ζωής και γνώσεων, τους οποίους τρόπον τινά δογματικώς επιβάλλει». Επιπλέον, «αφαιρεί από τον μαθητή την δυνατότητα της πλατυτέρας έρευνας, συγκρίσεως, κρίσεως και επιλογής και οδηγεί αυτόν κατ' ανάγκην εις την απομνημόνευσιν του ενός και μόνου είδους γνώσεων και αντιλήψεων»³². Στα πλαίσια αυτού του πνεύματος, το νομοσχέδιο ορίζει ότι τα βιβλία που οφείλει να χρησιμοποιεί ο μαθητής δεν περιορίζονται στα εγχειρίδια αλλά επεκτείνονται στα βοηθήματα και στα ελεύθερα αναγνώσματα, η συγγραφή των οποίων είναι ελεύθερη.

Διαφορετικά αντιμετωπίζεται και η στάση δασκάλου και μαθητή απέναντι

31. 'Ο.π., σ. 220.

32. 'Ο.π., σ. 225.

στο εγχειρίδιο. Ενώ στο παλιό σχολείο ο δάσκαλος και ο μαθητής τηρούσαν παθητική στάση απέναντι στο μοναδικό και απαραβίαστο διδακτικό βιβλίο, στο νέο σχολείο αναπτύσσουν ενεργητική στάση, κρίνουν το βιβλίο και συντελούν στη διαρκή βελτίωσή του.

Το ιδεώδες του νομοθέτη είναι το σύστημα στο οποίο το διδακτικό βιβλίο κυκλοφορεί χωρίς προηγούμενη έγκριση. Για να πετύχει όμως, κατά τη γνώμη του, μία τόσο ριζική μεταβολή πρέπει προηγουμένως να εξοικειωθούν οι μαθητές και οι δάσκαλοι με τους νέους τρόπους χρήσης των βιβλίων, και να εμπλουτισθεί επαρκώς η σχολική φιλολογία με βοηθήματα κατάλληλα να αντικαταστήσουν τα εγχειρίδια. Διατηρούνται κατά συνέπεια τα διδακτικά βιβλία αλλά δημιουργούνται παράλληλα οι προϋποθέσεις για τη μεταρρύθμιση της παραγωγής και χρήσης τους. Ο νέος νόμος αποτελεί δηλαδή απλώς ένα βήμα προς την επίτευξη του ιδεώδους συστήματος.

Ο Μ. Κουντουράς εξάλλου θεωρεί ότι οι συνθήκες στην Ελλάδα δεν επιτρέπουν ακόμα τη θέσπιση παρόμοιας ελευθερίας επειδή προϋποθέτει ανάλογο διδακτικό προσωπικό. Το σύστημα που εισάγεται παρέχει στο μαθητή και στο δάσκαλο τη δυνατότητα και το δικαίωμα να αποφασίσουν ποιό βιβλίο θέλουν να χρησιμοποιήσουν, εξασφαλίζοντας παράλληλα ότι η επιλογή θα γίνεται μεταξύ πολλών καλών εγχειριδίων. Ο εισηγητής ελπίζει ότι ο νέος νόμος θα προκαλέσει μεγάλη κίνηση στο χώρο του σχολικού βιβλίου με αποτέλεσμα να επιπλεύσουν μόνο όσα είναι πολύ καλά. Τέλος, ο επηρεασμός των δασκάλων στην επιλογή των βιβλίων από ξένους προς την εκπαιδευτική διαδικασία παράγοντες, καταπολεμάται με τις διατάξεις για την υποχρεωτική αιτιολόγηση της επιλογής των εγχειριδίων, με τον αυστηρό έλεγχο των προϊσταμένων αρχών και με την καθιέρωση του διαλόγου για τα βιβλία στα εκπαιδευτικά συνέδρια. Ο συνδυασμός όλων αυτών των μέτρων θα οδηγήσει στη μετατροπή των δασκάλων σε συντελεστές της κρίσης και της προαγωγής νέων καλών εγχειριδίων.

Η ανάθεση της κρίσης σε μία μόνιμη κριτική επιτροπή εξασφαλίζει, σύμφωνα πάντα με την εισηγητική έκθεση, την αρτιότητα και την ενότητα των βιβλίων επειδή καθιστά τα μέλη του Εκπαιδευτικού Γνωμοδοτικού Συμβουλίου συνυπεύθυνα για την ποιότητά τους. Η μονιμότητα της επιτροπής — η οποία επιτρέπει τη σύγκριση — θα αποτρέπει την έκδοση βιβλίων που αποτελούν απλή αντιγραφή ή επανάληψη παλαιότερων και την κερδοσκοπία, και θα εγγυάται την κυκλοφορία επιστημονικών έργων που προσφέρουν κάτι νέο και χρήσιμο. Στην πραγματικότητα πρόκειται, για μία ακόμη φορά, για μία νομική πραγμάτωση της πολιτικής της ανάθεσης της κρίσης σε ελεγχόμενα από τους μεταρρυθμιστές όργανα και της εξουδετέρωσης της δύναμης των καθαρολόγων καθηγητών του πανεπιστημίου Αθηνών.

Ο νόμος 5045 είναι μοναδικός στην ελληνική εκπαιδευτική ιστορία ως

προς τη στάση του απέναντι στη γνώση, στο διδακτικό βιβλίο και στη διαδικασία της μάθησης. Το δικαίωμα επιλογής των διδακτικών βιβλίων από τους συλλόγους των εκπαιδευτικών είχε καθιερωθεί και από προγενέστερους νόμους, αυτή η δυνατότητα ωστόσο συνίστατο πάντα στη χρησιμοποίηση ενός και μοναδικού βιβλίου από το δάσκαλο και το μαθητή. Με το νόμο 5045 αντίθετα, τόσο ο εκπαιδευτικός όσο και ο μαθητής ενθαρρύνονται να χρησιμοποιήσουν — παράλληλα με το εγχειρίδιο που συμβουλευόμαστε καθημερινά — και άλλα διδακτικά και βοηθητικά βιβλία. Με τον τρόπο αυτό τους δίνεται η ευκαιρία να διακρίνουν και να σχολιάσουν διάφορες απόψεις πάνω στο ίδιο θέμα, απομυθοποιείται ο τυπωμένος λόγος και βιώνεται το γεγονός ότι για το ίδιο ζήτημα μπορεί να υπάρχουν πολλές, και πιθανόν αντικρουόμενες, αντιλήψεις. Αναιρείται κατά συνέπεια η αυθεντία των διδακτικών βιβλίων και παρέχεται η δυνατότητα κριτικής της παρεχόμενης γνώσης.

Το εγχειρίδιο δεν αντιμετωπίζεται ως μοναδική και αλάνθαστη πηγή γνώσης προς απομνημόνευση, αλλά ως όργανο των μαθητών για την περαιτέρω έρευνα και μελέτη τους. Ο εισηγητής προτείνει τη χρήση πολλών βιβλίων στη διαδικασία της μάθησης κατακρίνοντας τον περιορισμό των θεμάτων και των γνώσεων που επιφέρει ο θεσμός του μοναδικού εγχειριδίου. Καταδικάζει την παθητική αποδοχή και τάσσεται υπέρ της ενεργητικής και κριτικής στάσης δασκάλων και μαθητών παροτρύνοντάς τους να ερευνούν έτσι ώστε να σχηματίζουν δική τους αντίληψη. Προωθείται λοιπόν μια ριζικά ανανεωτική — για τα ελληνικά εκπαιδευτικά δεδομένα — αντίληψη. Γι' αυτό ο νόμος του 1931 προκάλεσε πολλές αντιδράσεις και υπήρξε ένας από τους πρώτους που καταργήθηκαν με την πολιτική αλλαγή που ακολούθησε.

Την κατάργηση του νόμου 5045 τη ζήτησαν πολλοί, ανάμεσά τους ορισμένοι σύλλογοι γονέων και κηδεμόνων, επιτροπές πολυτέκνων³³, και τα «Συνεργαζόμενα [κατά του κομμουνισμού] Σωματεία»³⁴. Το παρακάτω απόσπασμα από άρθρο που δημοσιεύτηκε στο — εχθρικό προς τη μεταρρύθμιση — περιοδικό «Ερμής» εκφράζει τις θέσεις όσων καταπολεμούν τη νεοτερστική θεώρηση του νόμου για τη γνώση, τη διαδικασία της μάθησης, το διδακτικό βιβλίο και το παιδί: «Τα πολλά βιβλία εις χείρας των μικρών μαθητών καθίστανται όργανα διασπάσεως της περιορισμένης άλλως τε συνειδήσεώς των και αποβαίνουν η κυριωτέρα αιτία της αγραμματωσύνης και γενικώς του καταρτισμού των νέων δια τον αγώνα της ζωής. Ο μικρός, που διεξέρχεται

33. Βλ. *Αγόρευσις Θεόδωρον Τουροκοβασίλη, Υπουργού Θρησκευμάτων και Παιδείας, εισηγούμενον επί των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων, κατά την 33 Συνεδρίασιν της 5 Σεπτεμβρίου 1933*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1933, σ. 7-12.

34. «Η εκπαίδευσις και ο κομμουνισμός...», *ό.π.*, σ. 14 και Μ. Κουντουράς, *ό.π.*, σ. ρκστ'.

πολλά βιβλία, παρατρέχει και εννοίας και ιδέας, δηλαδή την ουσίαν του περιεχομένου, σχηματίζει εν γένει ατελείς εικόνες των παραστάσεων και αποβαίνει κούφος και επιπόλαιος. Γενικώς τα πολλά βιβλία απομακρύνουν τους μικρούς από τα πράγματα και καθιστούν αυτούς θεωρητικούς, ανθρώπους των λόγων και των συζητήσεων. Ιδού διατί ο νόμος 5045, ευνοήσας τα πολλά βιβλία, μέλλει να προκαλέσει βαθυτάτας ζημίας εις την σπουδάζουσαν νεολαίαν»³⁵.

Σύμφωνα με το κείμενο, η γνώση — και η πραγματικότητα — είναι μία και μονοσήμαντη και υπάρχει μόνον ένας θεμιτός τρόπος προσέγγισης και ερμηνείας της. Η επαφή με πολλές διαφορετικές θεωρήσεις ή απόψεις — η εισαγωγή δηλαδή της αρχής του πλουραλισμού και του σεβασμού της διαφορετικής γνώμης στο σχολείο — είναι βλαβερή και επικίνδυνη. Η χαρακτηριστική έλλειψη εμπιστοσύνης στις διανοητικές ικανότητες του παιδιού τέλος αποτελεί συστατικό στοιχείο της παραδοσιακής αγωγής που επικεντρώνεται στον κόσμο του ενήλικα.

Η πορεία προς την οριστική ανατροπή του κριτικού πνεύματος

Οι νόμοι που ακολουθούν — έργο των συντηρητικών κυβερνήσεων που διαδέχονται την κυβέρνηση Βενιζέλου του 1928-1932 — αναιρούν σταδιακά το πνεύμα του νόμου 5045. Περιορίζουν ταυτόχρονα τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στις πρώτες μόνο τάξεις της στοιχειώδους εκπαίδευσης για να καταπολεμήσουν αυτό που χαρακτηρίζουν ως «την επιτεινομένην κατά τα τελευταία έτη γλωσσικήν αναρχίαν και αποχαλίνωσιν»³⁶. Ο νόμος 5911 του 1933³⁷, που θεσμοθετείται από κυβέρνηση του Λαϊκού κόμματος, συγκαταλέγει και πάλι μεταξύ των διδακτικών βιβλίων μόνον τα αναγνωστικά και τα εγχειρίδια. Επιπλέον, ενώ παραθέτει τον ίδιο ορισμό που έδινε ο νόμος 5045 για τα τελευταία, καταργεί το πλαίσιο και το πνεύμα μέσα στο οποίο είχε διατυπωθεί. Επαναφέρει το θεσμό της προκήρυξης διαγωνισμού για τη συγγραφή των διδακτικών βιβλίων. Οι προκηρύξεις ορίζουν την ποσότητα και την οικονομία της ύλης και συντάσσονται από κριτικές επιτροπές τις οποίες ορίζει ο υπουργός. Ως προς τη σύνθεσή τους επαναφέρονται οι διατάξεις του νόμου του 1927. Οι ίδιες προκηρύξεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε πολ-

35. Παρατίθεται από τον Α. Δημαρά στο Μ. Κουντουράς, *ό.π.*, σ. ρζ'. Πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ερμής*, τ. Π', 1932-1933, σ. 85.

36. «Εισηγητική έκθεση προς την Βουλήν των Μ. Ευλάμπιου, Υπουργού επί των Οικονομικών και Θ. Τουρκοβασίλη, Υπουργού Παιδείας, 9 Αυγούστου 1933», στο Κ. Σιφναίος, *Πανδέκται νέων νόμων και διαταγμάτων*, τ. Η', Αθήνα, Τύποις Δ. Πετσάλη, 1933, σ. 1156.

37. Νόμος 5911 «Περί διδακτικών βιβλίων», *Ε.τ.Κ.* 357 Α', 18 Νοεμ. 1933.

λους διαγωνισμούς. Η υποβολή και κρίση των διδακτικών βιβλίων γίνεται ανά διετία και η έγκριση ισχύει επί μία τετραετία. Τα μέλη των κριτικών επιτροπών ορίζονται και αυτά από τον υπουργό παιδείας και έχουν την ίδια σύσταση με τις επιτροπές που συντάσσουν τις προκηρύξεις.

Τα εγχειρίδια που εισάγονται στα σχολεία επιλέγονται βάσει του καταλόγου των εγκεκριμένων βιβλίων που συντάσσει το Υπουργείο Παιδείας. Καταργούνται, τέλος, οι διατάξεις που αναφέρονταν στην αγορά διδακτικών βιβλίων και βοηθημάτων για τις σχολικές βιβλιοθήκες.

Το νομοσχέδιο περιλαμβάνει δηλαδή τις ίδιες διατάξεις με το νόμο του 1927 και υιοθετεί την ίδια συγκεντρωτική πολιτική αυξάνοντας τον έλεγχο του υπουργού παιδείας πάνω στη διαδικασία συγγραφής και έγκρισης των εγχειριδίων.

Στην εισηγητική έκθεση του νόμου 5911³⁸, την οποία υπογράφουν ο υφυπουργός οικονομικών Μ. Ευλάμπιος και ο πολιτευτής του κόμματος των Ελευθεροφρόνων και υπουργός παιδείας Θ. Τουρκοβασίλης, αναφέρεται ότι η προκήρυξη θεσπίζεται γιατί βοηθά τους συγγραφείς των διδακτικών βιβλίων στο έργο τους και γιατί θέτει κριτήρια για την έγκριση των βιβλίων περιορίζοντας την αυθαιρεσία των κριτών. Η συγκρότηση πολλών κριτικών επιτροπών αποφασίστηκε για να «αποφεύγεται η παντοδυναμία ωρισμένων προσώπων δυναμένων να επιβάλλωσι τας ιδίας μονομερείς απόψεις, προς τας οποίας να προσαρμόζωσι την πνευματικήν κατεύθυνσιν της χώρας και ασκώσι τυραννίαν επί συγγραφέων και εκδοτών» και για να επιτευχθεί η ανάθεση της κρίσης «εις πραγματικώς αρμοδίους κριτάς». Οι εισηγητές κατακρίνουν την κατ' έτος κρίση των βιβλίων γιατί «απεδείχθη άγουσα εις χαλάρωσιν του μέτρου της κρίσεως»³⁹. Η ανά διετία κρίση και η έγκριση για μία τετραετία καθιερώνεται για να παρέχεται στους συγγραφείς των οποίων τα έργα απορρίφθηκαν επαρκής χρόνος να λάβουν υπόψη τους τις παρατηρήσεις της κριτικής επιτροπής χωρίς να χρειάζεται να περιμένουν τέσσερα χρόνια για να υποβάλουν πάλι τα βιβλία τους. Ο αριθμός τέλος των εγκριτέων βιβλίων αφήνεται ελεύθερος για να μην αδικούνται οι συγγραφείς εγχειριδίων.

Χαρακτηριστική του πνεύματος των συντηρητικών αυτών πολιτικών είναι η αιτιολόγηση της έγκρισης πολλών βιβλίων για κάθε μάθημα και τάξη. Τα επιχειρήματά τους διαφέρουν ριζικά απ' αυτά της εισηγητικής έκθεσης του Μ. Κουντουρά το 1931. Μέλημα του νέου νόμου δεν είναι η καλλιέργεια κριτικής στάσης απέναντι στην παρεχόμενη γνώση — βασική επιδίωξη του νόμου 5045 κατά το συντάκτη του — αλλά η εξυπηρέτηση των συγγραφέων των διδακτικών εγχειριδίων. Οι περισσότερες εξάλλου διατάξεις του νομοσχεδίου

38. «Εισηγητική έκθεσις προς την Βουλήν των Μ. Ευλάμπιου...», ό.π., σ. 1155-1158.

39. Ό.π., σ. 1155.

αποσκοπούν, κατά τα λεγόμενα των εισηγητών, στην ικανοποίηση των αιτημάτων των συγγραφέων και εκδοτών.

Στο γλωσσικό επαναλαμβάνονται οι θέσεις που διατύπωσε ο Θ. Νικολούδης το 1927 και οι απόψεις των πολέμιων του δημοτικισμού. Τέλος, οι εισηγητές αναφέρουν ότι προστέθηκε στο νομοσχέδιο ειδική διάταξη που ορίζει ως σκοπό των αναγνωστικών την εθνική και ηθική διάπλαση των παιδιών. Αυτό κρίθηκε αναγκαίο «ιδίoti διά του νυν ισχύοντος νόμου ωρίζετο μόνον ότι τα προς κρίσιν υποβαλλόμενα βιβλία έπρεπε να μην περιέχουν τι το προσβάλλον την θρησκείαν, την πατρίδα, το πολίτευμα και τα χρηστά ήθη — αρνητική δηλαδή προσφύλαξις — χωρίς όμως θετικήν πρόνοιαν προς υποχρέωσιν του συγγραφέως εις έξαρσιν του εθνικού, θρησκευτικού και οικογενειακού παράγοντος»⁴⁰. Αναπαράγεται δηλαδή η διαδεδομένη επιχειρηματολογία εναντίον της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης σύμφωνα με την οποία οι δημοτικιστές προωθούσαν αντεθνική, ανήθικη και εχθρική προς τη θρησκεία πολιτική.

Το ίδιο σκεπτικό αναπτύσσεται — με μεγαλύτερη ένταση και πάθος — και στη σχετική με τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1933 αγόρευση του Θ. Τουρκοβασίλη στη Βουλή⁴¹. Ο υπουργός ισχυρίζεται ότι το υπό συζήτηση νομοσχέδιο περί διδακτικών βιβλίων «υπεβλήθη κατόπιν της αξιώσεως της Κοινής Γνώμης» για να καταργήσει, μεταξύ άλλων, «την μονοκρατορίαν την οποίαν ήσκει το περίφημον γνωμοδοτικόν Συμβούλιον, το οποίον υπό τα κλαυδιανά του δίκρανα είχε υπαγάγει όλην την πνευματικήν κίνησιν του σχολείου [...] [και το οποίον] γνωρίζετε από ποίους αποτελείτο»⁴². Παραθέτει αποσπάσματα από τηλεγραφήματα που είχε λάβει από πολλά μέρη της Ελλάδας τα οποία τάσσονται υπέρ της δικής του πολιτικής και απαιτούν την «εκκαθάρισιν [του] εκπαιδευτικού κλάδου από μαλλιαριζόντων κομμουνιστών και αναξίων δασκάλων»⁴³. Ο Τουρκοβασίλης καταφέρεται εναντίον των στελεχών «του Εκπαιδευτικού Ομίλου ή μάλλον... Εκπαιδευτικού Όμιλου, ήτοι των αγωνιώντων οπαδών της διαβολήτου “εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης”». Αυτοί «κατέλαβον, λοιπόν, το υπουργείον της Παιδείας [...], γενικός δε γραμματεύς του Υπουργείου εγκατεστάθη ο κ. Γληνός, ούτινος γνωστά ομοίως τα γλωσσικά φρονήματα, ο οποίος έχει όχι μόνον αριστεράς εκπαιδευτικάς αρχάς, αλλά και αριστεράς κοινωνικάς αρχάς»⁴⁴. Αποτέλεσμα της «κατάληψης»

40. Ό.π., σ. 1157.

41. Αγόρευσις Θεοδώρου Τουρκοβασίλη, Υπουργού Θρησκευμάτων και Παιδείας..., ό.π., σ. 3-29. Οι σχέσεις του Θ. Τουρκοβασίλη με την κυβέρνηση του Λαϊκού κόμματος και ο ρόλος του στην εξέλιξη της εκπαιδευτικής πολιτικής του μεσοπολέμου δεν έχουν διερευνηθεί επαρκώς.

42. Ό.π., σ. 4.

43. Ό.π., σ. 11.

44. Ό.π., σ. 5.

του υπουργείου από τους δημοτικιστές ήταν το ότι, όταν το ανέλαβε ο Τουρκο-βασίλης, βρήκε «όλην βεβαίως την γνωστήν γλωσσικήν αποχαλίνωσιν εν τη εκπαιδεύσει, ως και την πλήρη χαλάρωσιν του εθνικού και θρησκευτικού παράγοντος»⁴⁵, καθώς οι προκάτοχοί του είχαν ασκήσει «σατανικούς» συστηματική δίωξη εναντίον της καθαρεύουσας⁴⁶. Επιπλέον, είχαν εισαγάγει στην εκπαίδευση «πνεύμα περιφρονήσεως και καταρρίψεως όλων των μεγάλων και παραδεδεγμένων ελληνικών αξιών, [...] τας αντικατέστησαν δε όλας αυτάς τας μεγάλας ηθικάς αξίας με θεωρίας, αι οποίαι ακόμη εις άλλας χώρας τότε ανεφαίνοντο και εμελετώντο υπό την μορφήν των πειραματισμών και με σκοπόν τον τελικόν ίσως την ανατροπήν της καθεστηκυίας κοινωνικής τάξεως». Κατά συνέπεια «ευλόγως λοιπόν η κοινή γνώμη συγχέει τας ανατρεπτικάς ιδέας με τον μαλλιαρισμόν»⁴⁷.

Στην έκθεση «της επί της Παιδείας κοινοβουλευτικής της Γερουσίας Επιτροπής»⁴⁸, την οποία συνέταξε ο Σ. Παπαβασιλείου, αναφέρεται ότι ο νόμος 5911 στηρίζεται σε τρία σημεία: στην εισαγωγή της καλλιέργειας των κλίσεων ή της ιδιοφυΐας των μαθητών, στο γλωσσικό ιδίωμα που θεσπίζει για τα βιβλία και στον αρτιότερο καταρτισμό των κριτικών επιτροπών.

Όσον αφορά το πρώτο σημείο ο εισηγητής αναφέρει τα εξής χαρακτηριστικά του νέου — τελείως διαφορετικού από το πνεύμα του προηγούμενου νόμου — κλίματος και ενδεικτικά της διάδοσης των θεωριών περί βιολογικής αριστοκρατίας, ευρέως αποδεκτών την εποχή αυτή από συντηρητικούς αλλά και φιλελεύθερους πολιτικούς: «η μόρφωσις του μαθητού πρέπει να αφορά πρωτίτως εις την καλλιέργειαν της ιδιοφυΐας του. Διότι οι ιδιοφυείς πολίται, εκείνοι δηλαδή οι οποίοι παρουσιάζουν μίαν ανάπτυξιν εις ένα ωρισμένον είδος γνώσεων και δεξιότητων, αυτοί κατά κανόνα ευδοκίμουν περισσότερο των άλλων εις τον βίον, αυτοί είναι οι φορείς της προόδου, αυτοί καθίστανται τα επίλεκτα μέλη της κοινωνίας, τα οποία τίθενται επί κεφαλής των διαφόρων κλάδων της δημοσίου οικονομίας. Οι ιδιοφυείς και οι μεγαλοφυείς είναι εκείνοι που οδηγούν την ανθρωπότητα εις τον πολιτισμόν, ολόκληρος δε η ιστορία της ανθρωπότητος δεν είναι άλλο παρά το έργον των ανδρών τούτων εις τας χείρας των οποίων η μεγάλη αυτή μάζα υπήρξε μία εύπλαστος ζύμη. Ο τρόπος της καλλιέργειας των κλίσεων και συνεπώς της ιδιοφυΐας των μαθητών εις τα σχολεία συνίσταται εις το να προσφέρωμεν εις τον μαθητήν εκείνας τας γνώσεις, προς τας οποίας ρέπει εκ φύσεως [...] το αντίθετον εκεί-

45. 'Ο.π., σ. 6.

46. 'Ο.π.

47. 'Ο.π., σ. 14.

48. «Έκθεσις της επί της Παιδείας Κοινοβουλευτικής της Γερουσίας Επιτροπής. Εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1933», *Εκπαιδευτικόν Δελτίον*, 1934, σ. 7-8.

νου το οποίον πράττει σήμεραν το σχολείον, το οποίον υποχρεοί όλους ανεξαιρέτως τους μαθητάς να μαθηθάνουν όλα εξίσου τα μαθήματα και φονεύει ούτω εν σπέρματι την κλίσιν και ιδιοφυίαν αυτών»⁴⁹. Ως προς τα άλλα δύο σημεία ο Παπαβασιλείου επαναλαμβάνει τα όσα αναφέρει η εισηγητική έκθεση του νόμου.

Στις απόψεις αυτές διακρίνεται ένας έντονος ελιτισμός, καθώς προβάλλονται οι λίγοι εκλεκτοί της φύσης — οι ιδιοφυείς — ως αποκλειστικοί συντελεστές της προόδου και στηλοβάτες της κοινωνίας. Ενυπάρχει μία συντηρητική κοσμοαντίληψη σύμφωνα με την οποία ιστορία θεωρείται το άθροισμα των πράξεων των επιφανών ανδρών. Οι τελευταίοι κινούν τα νήματα έχοντας ως υποχείριό τους το λαό, τη μάζα. Σκοπός της εκπαίδευσης ορίζεται συνεπώς η καλλιέργεια των φυσικών, έμφυτων κλίσεων των μαθητών και κυρίως η διαμόρφωση και διάκριση των ιδιοφυιών που απαιτούνται για να υπάρξει πολιτισμός.

Ο νόμος 5911 ίσχυσε έως τη δημοσίευση του αναγκαστικού νόμου 952 του 1937⁵⁰. Με το νόμο αυτό της κυβέρνησης Μεταξά ιδρύεται ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων ο οποίος υπάγεται στην εποπτεία του υπουργού παιδείας. Σκοπός του Ο.Ε.Σ.Β. είναι, μεταξύ άλλων, η έκδοση και διάθεση των εγκρινόμενων διδακτικών και βοηθητικών βιβλίων.

Το Υπουργείο Παιδείας, μετά από πρόταση του Ανωτάτου Συμβουλίου Εκπαιδευσεως⁵¹, δημοσιεύει προκήρυξη για τη συγγραφή διδακτικών βιβλίων στην οποία ορίζεται το είδος του βιβλίου, η τάξη για την οποία προορίζεται, η ποσότητα και η οικονομία της ύλης, η προθεσμία της υποβολής προς κρίση και της κρίσης καθώς και το βραβείο που θα απονεμηθεί. Για κάθε είδος βιβλίου ορίζονται από τον υπουργό παιδείας τρία βραβεία «το πρώτον δια το κρινόμενον ως καλύτερον των εγκριθέντων βιβλίων, το δεύτερον δια το αμέσως επόμενον και το τρίτον δια το μετ' αυτό».

Τα υποβαλλόμενα βιβλία κρίνονται από το Ανώτατο Συμβούλιο Εκπαιδευσεως στο οποίο μετέχει επίσης και ένα μέλος του διοικητικού συμβουλίου του Ο.Ε.Σ.Β. Ο χρόνος ισχύος της έγκρισης ορίζεται με υπουργική απόφαση αλλά δεν μπορεί να είναι λιγότερος από πέντε έτη. Τα εγκεκριμένα βιβλία περιέρχονται στην κυριότητα του κράτους. Από το σχολικό έτος 1938-1939 δεν επιτρέπεται η χρήση των διδακτικών βιβλίων που δεν έχουν εγκριθεί σύμφωνα με το νέο νόμο.

49. Ό.π., σ. 7.

50. Α. Ν. 952 «Περί ιδρύσεως Οργανισμού προς Έκδοσιν Σχολικών κ.λ.π. Βιβλίων», Ε.τ.Κ. 469 Α', 12 Νοεμ. 1937.

51. Πρόκειται για νέο διοικητικό όργανο του Υπουργείου Παιδείας που ίδρυσε η κυβέρνηση Μεταξά το 1937.

Διαφωτιστική για το πνεύμα του νόμου είναι η εισηγητική του έκθεση την οποία συνέταξε ο υπουργός παιδείας Κ. Γεωργακόπουλος⁵²: «Εκ των σπουδαιότερων παραγόντων της αγωγής είναι και τα διδακτικά βιβλία, διότι αποτελούν κύριον μέσον, δι' ου επιδρά το σχολείον επί του μαθητού και διότι εκφράζουν τας αντιλήψεις του Κράτους περί του σκοπού της αγωγής». Στη συνέχεια αναφέρονται τα υπέρ και τα κατά των δύο κύριων συστημάτων συγγραφής και εκδόσεως διδακτικών βιβλίων δηλαδή του συστήματος της απόλυτης ελευθερίας και του συστήματος του απόλυτου περιορισμού. Όσον αφορά το πρώτο ο εισηγητής θεωρεί ότι αναπτύσσει την πρωτοβουλία και την άμιλλα μεταξύ των συγγραφέων, αλλά «περικλείει τον κίνδυνον της εκφυγής του περιεχομένου των διδακτικών βιβλίων από τους τεθειμένους υπό του Κράτους σκοπούς της αγωγής». Το σύστημα αυτό προϋποθέτει εξάλλου πνευματική άνθηση και «διδακτικό σώμα ώριμον δια την εκτέλεσιν του λεπτού έργου της εκλογής των καλυτέρων βιβλίων». Όπου εφαρμόζεται το δεύτερο σύστημα, το κράτος, το οποίο είναι υπεύθυνο για τη μόρφωση των πολιτών του βάσει καθορισμένων σκοπών, αναθέτει τη συγγραφή των διδακτικών βιβλίων σε εκλεκτά πρόσωπα «της εμπιστοσύνης του» και τα σχολεία είναι υποχρεωμένα να χρησιμοποιούν αποκλειστικά αυτά τα βιβλία. Το σύστημα αυτό παρουσιάζει δυσχέρεια στην εκλογή των καλυτέρων συγγραφέων, αλλά «εξασφαλίζει την συγγραφήν βιβλίων συμφώνων προς τα κρατικάς αντιλήψεις και αποτρέπει τον κίνδυνον της χρησιμοποίησεως υπό των διδασκάλων μη καλών βιβλίων»⁵³.

Τα στοιχεία τα οποία ο Κ. Γεωργακόπουλος θεωρεί ότι πρέπει να συγκεντρώνει το καλό διδακτικό βιβλίο είναι: «περιεχόμενον σύμφωνον προς τον σκοπόν της αγωγής και της προόδου της επιστήμης»⁵⁴, μεθοδική κατάταξη της ύλης, καλή εμφάνιση και φτηνή τιμή.

Η ποιότητα του περιεχομένου καθώς και η σωστή κατάταξη της ύλης εξασφαλίζονται με την κατάρτιση προκηρύξεων από τα «κατάλληλα» πρόσωπα και με την ανάθεση της κρίσης σε «αμερόληπτους» και «καλούς» κριτές. Η προκήρυξη θεωρείται απαραίτητη για να «καθοδηγεί» τους συγγραφείς χαράζοντας τα όρια μέσα στα οποία πρέπει να κινούνται. Ο αριθμός των εγκριτέων βιβλίων περιορίζεται για να εξασφαλίσει την καλή ποιότητα του βιβλίου «διότι αναγκαστικώς αναβιβιάζει το μέτρον της κρίσεως εις αυστηρότερα και συνεπώς υψηλότερα πεδία»⁵⁵. Αυτά τα στοιχεία, κατά τον εισηγη-

52. «Εισηγητική έκθεσις επί του σχεδίου αναγκαστικού νόμου "Περί ιδρύσεως Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων"», στο *Κώδις νομοθεσίας περί Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων*, Αθήνα 1956, σ. 9-14.

53. Ό.π., σ. 9.

54. Ό.π., σ. 12.

55. Ό.π.

τή, θα μπορούσαν να επιτευχθούν με τροποποίηση της ήδη υπάρχουσας νομοθεσίας. Η φροντίδα όμως για την καλή εμφάνιση και τη φτηνή τιμή των βιβλίων οδήγησε στην πρόταση ίδρυσης του Ο.Ε.Σ.Β., έτσι ώστε να παρέχονται «εις τον λαόν τα μέσα της πληρεστέρας και μάλλον προσιτής πνευματικής του αναπτύξεως», γιατί «αι λαϊκαί μάζαι, στερούμεναι των μέσων της προμηθείας βιβλίων ωφελίμων ή στρέφονται, ως γνωρίζομεν, εις τα κατωτέρας ηθικής και φιλολογικής ποιότητος γνωστά φυλλάδια ή διέρχονται τας μη εργασίμους ώρας εις τα καφενεία, ή άλλα αμφίβολα κέντρα, διαφθείρουσαι την ψυχήν των και καταστρέφουσαι το σώμα των». Ο Οργανισμός θα δίνει στο λαό χρήσιμα και φτηνά βιβλία, έτσι ώστε να τον προσελκύει «προς μίαν ευγενεστέραν και ωφελιμωτέραν απασχόλησιν»⁵⁶ και θα συντελέσει στη βελτίωση της σχολικής εργασίας ανακουφίζοντας ταυτόχρονα οικονομικά τις οικογένειες των μαθητών.

Η εισηγητική αυτή έκθεση φανερώνει και πάλι το αντιδιαμετρικά διαφορετικό πνεύμα του συντάκτη της απ' αυτό που διακατείχε το νόμο 5045/1931 και τους εκπονητές του. Εκφράζει τη διάθεση της κυβέρνησης του Μεταξά να ελέγξει απόλυτα το περιεχόμενο των βιβλίων που φτάνουν στα χέρια των μαθητών και επιπλέον να το προσαρμόσει στις δικές της αντιλήψεις περί αγωγής. Ο αναγκαστικός νόμος 952 αποτελεί μια ακραία προσπάθεια ιδεολογικού ελέγχου της εκπαίδευσης από το κράτος. Διαφαίνεται, τέλος, ο λαϊκισμός της μεταξικής κυβέρνησης, η έλλειψη εμπιστοσύνης που έδειχνε στους πολίτες και ιδίως τους εκπαιδευτικούς, η εχθρότητά της απέναντι σε κάθε διακίνηση ιδεών καθώς και η τάση για ηθικολογία που τη διακατείχε.

Οι νόμοι περί διδακτικών βιβλίων, όπως είδαμε, αλλάζουν σχεδόν κάθε φορά που υπάρχει κυβερνητική αλλαγή κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Το γλωσσικό ζήτημα — στο βαθμό που οι νόμοι περί διδακτικών βιβλίων επέβαλλαν το διδασκόμενο στο σχολείο ιδίωμα — βρίσκεται πίσω από πολλές από αυτές τις αλλαγές. Οι διατάξεις των νόμων καλύπτουν πολύ συχνά πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις μεταξύ των στελεχών, από τη μία, του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και του φιλελεύθερου ή σοσιαλιζόντος πολιτικού χώρου και, από την άλλη, των συντηρητικών διανοουμένων και πολιτικών. Και οι μεν και οι δε, κάθε φορά που κατέχουν την εξουσία ή καθορίζουν την πολιτική του Υπουργείου Παιδείας, προσπαθούν — αλλάζοντας, μεταξύ άλλων, τους νόμους για τα σχολικά βιβλία — να ανατρέψουν τη γλωσσική και εκπαιδευτική πολιτική των αντιπάλων τους.

Έτσι με την επαναστατική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και στη συνέχεια με την επανένωση του ελληνικού κράτους υπό την εξουσία του Βενιζέλου

56. 'Ο.π., σ. 13.

— και ταυτόχρονα με την προσπάθεια μεταρρύθμισης της εκπαίδευσης του Φιλελεύθερου κόμματος το 1917 — δημοσιεύεται ο πρώτος νόμος της περιόδου που εξετάζουμε που αφήνει ελεύθερη τη συγγραφή των βιβλίων, τον αριθμό των εγκεκριμένων εγχειριδίων και το χρόνο ισχύος της έγκρισής τους, διευκολύνοντας την επιβολή της νέας γλωσσικής και εκπαιδευτικής πολιτικής. Η άνοδος και πάλι του Φιλελεύθερου κόμματος στην εξουσία το 1928 και η δεύτερη κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου προσπάθεια μεταρρύθμισης της εκπαίδευσης από το ίδιο κόμμα οδηγεί στην ψήφιση του νόμου 5045 του 1931. Ο νόμος αυτός, παρ' όλο που επαναφέρει πολλές διατάξεις που είχαν θεσπισθεί ήδη το 1917-18, αποτελεί τομή στα ελληνικά εκπαιδευτικά πράγματα λόγω της εμπιστοσύνης που δείχνει στους δασκάλους και στους μαθητές, των φιλελεύθερων παιδαγωγικών του αντιλήψεων και της κριτικής στάσης που καλλιεργεί απέναντι στη διαδικασία της μάθησης και τη γνώση. Προωθεί τις αρχές του σχολείου εργασίας και φιλελεύθερες αστικές αξίες.

Το 1927 και αργότερα πάλι το 1933, κυβερνητικές αλλαγές αποδυναμώνουν σταδιακά το μεταρρυθμιστικό έργο των φιλελεύθερων έως την κατάληψη της εξουσίας από τον Ι. Μεταξά το 1936, που το καταστρέφει ολοκληρωτικά. Οι νόμοι 3438/1927, 5911/1933 και 952/1937 εκφράζουν τη διάθεση των συντηρητικών διανοουμένων και πολιτικών δυνάμεων — και του Μεταξικού καθεστώτος στη συνέχεια — να αυξήσουν τον έλεγχό τους επι της πνευματικής παραγωγής και πιο συγκεκριμένα επι της σχολικής γνώσης. Με τη συγκεντρωτική πολιτική που εφαρμόζουν — υποτάσσοντας τη διαδικασία παραγωγής και έγκρισης των εγχειριδίων στη δικαιοδοσία του υπουργού παιδείας — και με τη μείωση των περιθωρίων ελευθερίας των συγγραφέων και των εκπαιδευτικών, επιδιώκουν την ακύρωση των δυνατοτήτων εμφάνισης φιλελεύθερων ή νεοτεριστικών μηνυμάτων στο χώρο της εκπαίδευσης καθώς και την καλλιέργεια μιας παθητικής στάσης απέναντι στην προσφερόμενη από το σχολείο γνώση.

Οι διαδοχικές μεταβολές στη σχετική νομοθεσία οι οποίες ακολουθούν πολιτικές αλλαγές, είναι ενδεικτικές του σημαντικού ρόλου που θεωρείται ότι παίζουν τα διδακτικά βιβλία στη διαδικασία της μάθησης και του φρονηματοπισμού στην Ελλάδα καθώς και της ιδεολογικής τους λειτουργίας. Ο ρόλος που αποδίδεται στα εγχειρίδια και η ιδεολογική τους λειτουργία οδηγεί τις εκάστοτε κυβερνήσεις να πάρουν θέση πάνω στον τρόπο συγγραφής, έγκρισης και εισαγωγής τους στα σχολεία και να λάβουν συγκεκριμένα μέτρα. Η πολιτική των κυβερνήσεων διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από ισχυρές και οργανωμένες ομάδες πίεσης — όπως είναι, για παράδειγμα, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, το σώμα των καθηγητών του πανεπιστημίου ή τα Συνεργαζόμενα Σωματεία — και εκφράζει τις γενικότερες πολιτικές και ιδεολογικές επιλογές τους καθώς και τη στάση τους απέναντι στην εκπαίδευση και τη γνώση.